

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–35–3

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

Från stork till spermabank

Sexualupplysningslitteratur för barn 1965–2014

AV MARIA ANDERSSON

Berättelsen om hur barn blir till kan tyckas enkel och naturlig. Grundformeln sammanfattas i titeln på två av det senaste decenniets många sexualupplysningsböcker för barn: ägg + spermie = bebis.¹ Ändå har det lanserats många olika varianter av denna historia, från äldre tiders storkar och barnmorskor som bebisleverantörer till moderna berättelser om spermiernas farofyllda resa mot ägget. En skämtsam sammanställning över de myter föräldrar påstås berätta för sina barn ges i Sören Olssons och Anders Jakobssons *Håkan Bråkan och bebis-mysteriet* (2004), där de andra barnens okunskap till sist får Håkan att tappa tålamodet och utbrista: ”Det är ljug. Storken, troll, partiklar, Konsum, gyllene älgar, skator, jord och garn, bröd med frön i, drömland – allt sånt är LJUG!”² Den typ av skrönor som återges i boken om Håkan Bråkan används i dagens litteratur enbart för komisk effekt, men en ny typ av berättelser har under de senaste decennierna kommit i deras ställe. Sexualupplysningslitteraturen innefattar numera, utöver information om heterosexuella samlag, beskrivningar av hur homosexuella får barn, hur äggdonation och provrörsbefruktning går till, samt av ensamstående kvinnor som besöker spermabanker.

Att nämna förlegade storkmyter sida vid sida med assisterad befruktning kan tyckas märkligt eller till och med respektlöst. De olika versionerna av hur barn blir till synliggör emellertid viktiga grundförutsättningar för sexualupplysningsdiskursen för barn; den betingas av såväl vetenskapliga rön och utvecklingspsykologiska teorier om hur man ska tala med barn om sexualitet, som av vilken kunskap vuxna är beredda att förmedla i litteraturen. Jacqueline Rose hävdar i sin inflytelserika *The Case of Peter Pan. Or the Impossibility of Children's Fiction* (1984) att barnböcker inte primärt handlar om eller ens riktar sig till barn. I stället har barnlitteraturen givit uttryck för vuxenvärldens behov och dess fantasier om vad barn är, vilket har styrt den information som förmedlas. Därigenom har den också strävat efter att kontrollera barnet utanför texten.³ Rose lyfter bland annat fram det oskuldsfulla barnet som en av dessa vuxenvärldens fantasier. Vilken information barn ska få om sexualitet har även länge tillhört de mer laddade inom barn- och ungdomslitteraturen. I en undersökning av censur i amerikanska skolor och bibliotek mellan 1990 och 2005, konstaterar Amy A. McClure att den vanligaste orsaken till att böcker anmäls är invändningar mot hur sexualitet beskrivs i lit-

teraturen. Det kan till exempel handla om onaniskildringar, föräktenskapligt sex eller homosexualitet. Hon framhåller också att sexualupplysningslitteraturen varit särskilt utsatt.⁴ Sverige har ett mindre konservativt klimat kring sexualfrågor, men även här har det förekommit enstaka protester mot queera karaktärer i barnlitteraturen och barns obehagade tillgång till sexualupplysningsböcker på skolbibliotek under 2000-talet.⁵ Att sexualupplysning fortsatt är ett laddat ämne blev tydligt när SVT:s barnprogram ”Bacillakuten” i januari 2015 lade ut en Snipp- och snoppsång på sin hemsida, vilket väckte både positiva och negativa reaktioner. Under en kort tid var den också barnförbjuden på Youtube.⁶

Sexualitetens historia har under de senaste decennierna varit ett livaktigt forskningsområde såväl i Sverige som internationellt. Trots detta har sexualupplysningslitteratur för barn hittills endast berörts kortfattat i Lars Furulands och Mary Ørvigs översiktsverk *Ord och bilder för barn och ungdom* (1979/1990) och i Kalle Linds populärt hållna *Proggiga barnböcker – därför blev vi som vi blev* (2010) som presenterar ett antal av 1970-talets sexualupplysningstexter.⁷ Tidigare svensk forskning inom området har i stället fokuserat på fältets vuxna pionjärer, skolans sexualundervisning för ungdomar eller sexualkunskap som förmedlas via andra medier än litteratur och forskarna har vanligen utgått från en konstruktivistisk syn på kön och sexualitet.⁸ Även jag har en likartad teoretisk utgångspunkt, men lyfter i högre grad fram den roll ålder spelar inom sexualupplysningsdiskursen. En undersökning av sexualupplysningslitteratur för yngre barn ger särskilda möjligheter att inte bara analysera föreställningar om kön och sexualitet i allmänhet. Den kan också belysa sexualitetens roll i konstruktionen av barndom och vuxenhet, och tillför därmed en annan infallsvinkel på svensk sexualupplysning i förhållande till tidigare forskning.

I följande artikel kommer jag att undersöka framställningen av kön och sexualitet i sexualupplysningsböcker för yngre barn publicerade på svenska mellan 1965 och 2014. Med yngre barn avses främst flickor och pojkar upp till och med sex år, men materialet innehåller även ett antal böcker som riktar sig till barn från förskoleåldern och uppåt.⁹ Sexualupplysning för barn har en lång tradition i Sverige och fick internationell uppmärksamhet då Sverige som första land i världen 1955 införde obligatorisk sexualundervisning i skolan.¹⁰ Undervisningens innehåll och former kom även att diskuteras i 1960-talets livaktiga sexualdebatt.¹¹ Under denna period skedde en successiv ökning i produktionen av sexualupplysningslitteratur och studiens startpunkt har förlagts till 1965 då utgivningen av denna typ av böcker börjar ta fart.¹² Det huvudsakliga undersökningsmaterialet består av sammanlagt 41 böcker.¹³ I viss mån kommer jag även att relatera detta material till texter från närliggande genrer och sexualupplysningslitteratur för äldre barn. Jag kommer att inleda med en beskrivning av materialet som helhet i syfte att ge en allmän karakteristik av böckerna och hur produktionen ser ut mellan

1965 och 2014. Därefter följer en analys av tilltal och familjekonstellationer, framställningen av befruktning och samlag, samt av skildringen av alternativa fortplantningsmetoder. Avslutningsvis kommer jag att reflektera över vad som innefattas respektive utesluts i sexualupplysningslitteratur för yngre barn.

Vad är sexualupplysning? Bakgrund och materialbeskrivning

Lena Lennerhed ger i sin studie om RFSU:s historia en generell beskrivning av vad sexualupplysning bestått av under 1900-talet: ”en biologiskt orienterad information om sexualitet med sociala, psykologiska och etiska inslag”.¹⁴ Sexualkunskap innefattar således information om kön och kroppar, men också om vad som är ett önskvärt sexuellt beteende ur ett medicinskt, moraliskt eller ett samhällsperspektiv. Karakteristiskt för sexualupplysningsdiskursen under 1900-talet är att skrifterna utformats i polemik mot vad som påstås vara en förlegad sexualmoral och att upplysarna framställer sig själva som de som avslöjar sanningen om sexualiteten.¹⁵ Denna tendens är framträdande i synnerhet i böckerna från 1960- och 1970-talet i mitt material och exempelvis författarna till *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton* (1966) förkunnar att de avser behandla ämnet ”utan den förljugenhet, pryddhet, meningslösa romantisering och orealistiska moralpredikan som enligt vår mening är så vanlig i samband med sexualiteten”.¹⁶ På baksidan till Karin Levanders *Filip frågar* (1972) poängteras likaså: ”Boken om Filip berättar rättframt och naturligt, dvs. utan omskrivningar och lögner, om hur barn kommer till.”¹⁷ ”Naturlig”, ”saklig” och ”modern” är återkommande honnörsord i förord och baksidestexter. Sexualupplysningsprojektet skrivs därmed in i ett framstegstänkande som bejakar vetenskaplighet, modernitet och rationalitet i kontrast till tidigare epokers förmenta moralism och lögner.¹⁸

Sexualupplysningsböcker för barn ingår huvudsakligen i tre traditioner: en skönlitterär, en didaktisk och en vetenskaplig/medicinsk.¹⁹ Merparten av de undersökta verken kan kategoriseras som faktalitteratur och några ingår i serier av pedagogiska barnböcker eller är avsedda för skolbruk.²⁰ De undersökta böckerna tar genomgående avstamp i en samtida och för barnen igenkännbar verklighet. Äldre tiders berättelser om blommor och bin eller andra liknelser från djurriket har övergivits. I de få fall då de används är det vanligen för komiska syften, som i Babettes *Mamma lägger ägg!* (1993) eller Janoschs *Mamma, var kommer barnen ifrån?* (1993).²¹ I stället brukas en vetenskaplig terminologi med spermier och ägg för att beskriva hur befruktningen går till, vilket skapar intrycket att informationen som förmedlas är en objektiv sanning.²² Majoriteten av böckerna ansluter sig också till en vetenskaplig och didaktisk bildtradition genom den flitiga användningen av genomskärningsbilder och, som i fallet med Lennart Nilssons fotobilderböcker *Så blev du till. En fotoberättelse* (1975) och *Vi ska*

få ett syskon (1993), medicinska fotografier. Till skillnad från sexualupplysningstexter för ungdomar eller vuxna innehåller emellertid även den mest renodlade faktalitteraturen för yngre barn i regel varierande grader av skönlitterära inslag, då informationen om sexualitet inlemmas i någon form av fiktiv berättelse.²³ Den vanligaste varianten är att en vuxen, oftast en förälder, talar om hur bokens huvudperson blev till eller att hon eller han ska få ett syskon, vilket också anknyter berättelserna till ofta förekommande motiv inom barnlitteraturen som berör familj, känslor och relationer.

Innehållet i sexualupplysningen varierar utifrån den förväntade läsarens ålder. Generellt sett lägger böcker för de yngsta barnen störst vikt vid frågan om var barn kommer ifrån, medan fokus förflyttas mot pubertetens fysiska förändringar och sexualdebuten i texter för äldre. Här förekommer även en spridning inom materialet, då några böcker är utpräglade småbarnsbilderböcker medan andra riktar sig till barn från förskoleåldern och uppåt. Oavsett åldersgrupp och tillkomsttid innehåller emellertid skildringarna av hur barn blir till i stor utsträckning samma grundmoment under hela undersökningsperioden: redogörelser för inre och yttre biologiska skillnader mellan kvinnor och män, samlag och befruktning, samt graviditetens förlopp och förlossningen. Var tyngdpunkten förläggs kan dock variera och det som skiftar mest är hur utförligt samlag och förlossning skildras. I vissa verk utelämnas samlaget helt. Gunilla Woldes småbarnsbilderbok *Totte och Malin* (1973) beskriver bara de yttre kroppsliga skillnaderna i bild, medan texten förklarar att de leder till att barnen kissar på olika sätt och i vuxen ålder kommer att innebära att Totte ska bli pappa och Malin mamma. Jenny Wiks *Spermie plus ägg är lika med bebis* (2011) gestaltar tvärtom hur ett barn blir till huvudsakligen inifrån kroppen, från att spermier börjar simma mot ägget.²⁴ Det finns även böcker som ger sexualakten stort utrymme, till exempel Bent H. Claëssons *Ett, tu, tre. Sexualupplysning för barn* (1974), eller de som dröjer vid förlossningen och tiden på BB som Frances Vestins *Mummel. En ny människa* (1970).

Aktörerna som publicerar sexualupplysningslitteratur inkluderar såväl olika ideella och intresseorganisationer som bokförlag. Här återfinns bland annat bildningsförbund som Verdandi och RFSU, läromedelsförlag som LiberLäromedel, stora förlag som Rabén & Sjögren och Bonnier, samt mindre specialförlag som det kristna Verbum och det normkritiska Vombat förlag. Antalet sexualupplysningsböcker som publiceras varierar dock markant under perioden. Av de 41 verk som utgör undersökningens primärmaterial publicerades fjorton under 1970-talet. Följande decennium tycks en mättnad infinna sig och först under 1990-talet börjar produktionen ta fart igen.

	1960–69	1970–79	1980–89	1990–99	2000–09	2010–14
Antal böcker	4	14	2	7	10	5

Den stora mängden sexualupplysningsböcker under 1970-talet är sannolikt en följd av 1960-talets sexualliberala stämningar och den kritik som under decenniet riktades mot samtidens sexualupplysning. Denna avvisades i debatten som moraliserande och påstods ge uttryck för ett konservativt könsrollstänkande.²⁵ En annan viktig bakgrund är 1960- och 1970-talets stora intresse för barn och barnkultur generellt. Såväl barnboken som barns villkor i samhället diskuterades livligt i dagstidningar och andra forum, parallellt med innovativa satsningar inom barn-tv, barnteater och litteratur.²⁶ Genom barnet skulle en ny, friare människa skapas och sexualupplysningen var en del av denna process, vilket poängteras i bland annat Frances Vestins *Handbok i barnindoktrinering* (1969), som starkare än många andra framhöll barnuppfostrans samhällsodanande funktion. Antalet böcker under 1970-talet signalerar att sexualundervisning för barn utgjorde en viktig fråga i samtiden och att det behövdes ny litteratur för att förmedla sexualkunskapen på ett önskvärt vis. Periodens sexualupplysningsböcker kännetecknas av direkthet, detaljrikedom och vardagsrealism som förstärks av de fotografiska illustrationerna.

En likartad, om än inte lika märkbar, ökning kan urskiljas runt millenniumskiftet. De böcker som publiceras under 1980- och 1990-talet skiljer sig till viss del från 1970-talets sexualupplysningslitteratur, men innebär inte något i grunden nytt. De två verk som ges ut under 1980-talet är kristna barnböcker. Dessa betonar att barnalstringen äger rum inom äktenskapet och att människan är skapad av Gud, men beskrivningen av hur barn blir till följer i övrigt tidigare mönster med en redogörelse för biologiska skillnader, samlag och förlossning.²⁷ Flera av böckerna under 1990-talet har i sin tur ett mer lekfullt förhållningssätt till genren. De har tydligare skönlitterära inslag och kan vända på invanda perspektiv. I Janoschs *Mamma, var kommer barnen ifrån?* får djur undervisning om människans sexualitet, medan barnen undervisar föräldrarna i Coles *Mamma lägger ägg!*. Därtill ersätts fotografierna av olika typer av tecknade illustrationer under de senare decennierna, vilket signalerar ytterligare ett fjärande från den starka realism som präglade 1970-talets estetik.

Den största förändringen inträffar mot slutet av 1990-talet, då det börjar ges ut litteratur som inkluderar information om olika former av assisterad befruktning. Fram till denna tidpunkt var adoption det enda alternativa sättet för ett barn att komma till en familj i sexualupplysningslitteraturen. Av de verk som publiceras från och med millenniumskiftet nämner däremot tio av femton sexualupplysningsböcker assisterad befruktning och flera verk fokuserar enbart på det. Redan i baksidestext och för- eller efterord framhävs gärna att det finns flera metoder för att skaffa barn och en variation i hur familjer kan se ut. På pärmbaksidan av Helene Goldbergs och Maruska la Cour Mosegaards *Slottet med de många rummen. Hur har du kommit till?* (2008) påpekas exempelvis att:

För några år sedan var det inte så komplicerat att berätta om hur barn blev till. Det var bara den gamla metoden, att en man och en kvinna älskade med varandra och att det resulterade i att mannens säd vandrade upp i kvinnans livmoder och smälte ihop med hennes ägg.

Så behöver det inte nödvändigtvis vara idag...

Idag kan man få barn på många olika sätt och familjer ser mycket olika ut. Den moderna teknologin ger fler möjligheter att få barn genom konstgjord befruktning.²⁸

Med den större mångfalden av befruktningsmetoder har också samkönade föräldrakonstellationer gjort sitt inträde i sexualupplysningslitteraturen. Denna tendens med en ökad synlighet för ”regnbågsfamiljer” kan, som bland andra Maj Asplund Carlsson och Eva Heggstad har konstaterat, ses inom såväl den barnlitterära världen som samhället i stort under perioden.²⁹ På samma sätt som sexualdebatten under 1960-talet formulerade en önskan om en ny sexualundervisning, tycks förändrad lagstiftning, medicinsk utveckling och synliggörandet av alternativa familjeformer ha skapat ett likartat behov av en annorlunda sexualupplysningslitteratur under 2000-talets första decennier.

Du och din familj

Sexualupplysningsdiskursen präglas av en strävan efter att både skildra sexualiteten som allmängiltig och att framhålla mångfald eller individualitet. En karakteristisk formulering återfinns i Gunilla Fribergs *Hur du kom till* (1965): ”Alla barn har kommit till på samma sätt. De är lika sin mamma och pappa. Men barn är olika varandra. De är olika på många sätt.”³⁰ Lennerhed menar att det under 1960-talet ägde rum en sociologisering av sexualiteten, vilket har inneburit en förskjutning ”från läkarvetenskapens sexualpatologi till sociologins kartläggningar av ’den vanliga människans’ beteende”. Det har även lett till en relativisering av sexualiteten och föreställningen att sexualbeteendet varierar inom olika grupper i samhället.³¹ En likartad förskjutning sker med viss fördröjning inom sexualupplysningsdiskursen för barn och ungdomar, vilket bland annat synliggörs i den statliga utredning om sexualundervisning i skolan som kom 1974. Där betonades att undervisningen i fortsättningen skulle gå under namnet ”sex och samlevnad”. Sexualiteten skulle inte främst diskuteras som något enbart biologiskt utan den skulle inkluderas i ett socialt sammanhang.³² I det undersökta materialet infogas informationen om fortplantning på ett dylikt vis huvudsakligen i en familjekontext. Många av böckerna kombinerar skildringen av en familjs berättelse med en presentation av möjliga variationer, medan andra följer en familj eller består av ett slags katalog över olika fortplantnings- och familjetyper. I undersökningsmaterialet finns således en relativt stor bredd, men också en markant tendens att på olika sätt ge den traditionella kärnfamiljen företräde.

Spänningen mellan allmängiltighet och individualitet i sexualupplysningsdiskursen för barn får ett av sina tydligaste uttryck i berättartekniken. Många av texterna använder sig av ett direkt tilltal till läsaren. Tilltalet kan utformas som frågor för att skapa kontakt med läsaren och knyta an till hennes eller hans liv: ”Vet du hur mycket du vägde eller hur lång du var när du föddes?”³³ ”Hur ser din egen familj ut?”³⁴ I och med att detta är frågor som alla kan relatera till framhävs det allmängiltiga i innehållet. Samtidigt har dylika frågor om födselvikt eller familjesituation ett individuellt svar, vilket gör att läsaren kan föra in sina erfarenheter i berättelsen och känna sig personligt tilltalad. Du-tilltalet används emellertid även för att göra mer generella påståenden om kön och sexualitet, som i högre grad begränsar identifikationsmöjligheterna. I *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton* från 1966 konstateras: ”Du kan som flicka tycka hur mycket som helst om din bästa vän eller, om du är pojke, om din kompis, det känns i alla fall inte på samma sätt som mellan en pojke och en flicka eller en man och en kvinna.”³⁵ Heterosexualiteten framställs här som en självklar utgångspunkt. Då homosexualitet senare diskuteras och förklaras som en produkt av en felaktig uppfostran utesluts homosexuella explicit från de tilltalade: ”Om du råkar träffa någon som är annorlunda än du själv, vet du nu att denna andra är annorlunda, därför att det var något på tok mellan honom och hans föräldrar.”³⁶ På ett likartat vis exkluderas alla som inte är en produkt av ett heterosexuellt samlag från du-tilltalet i Malcolm och Meryl Doneys *Så blev du till* (1989): ”Så här fantastiskt blev du också till genom din mamma och pappa. Du blev en alldeles speciell, levande liten människa, som växer och blir stor.”³⁷ Båda dessa böcker är produkter av sin tid och framstår i sin samtidskontext varken som anmärkningsvärt konservativa eller fördomsfulla. Framställningen av vissa sexuella erfarenheter som något allmängiltigt tydliggör dock att texterna inte bara förmedlar objektiv kunskap om sexualitet utan att de skriver in sig i en diskurs om normalitet och anormalitet.

Det personliga tilltalet till läsaren kan samtidigt tänkas skapa en känsla av intimitet och en vilja till identifikation med du-positionen. Med Louis Althusser's ord kan man säga att sexualupplysningslitteraturens direkta tilltal interPELLERAR eller ANROPAR läsaren och genom att svara på eller underkasta sig tilltalet konstrueras läsaren som (hetero)sexuellt subjekt.³⁸ De som av olika skäl inte erkänner denna position produceras samtidigt som avvikande. I du-tilltalet finns även ett anspråk på att barnlitteraturen på ett oproblematiskt sätt ska kunna tala till och representera högst skilda barngrupper. Det är en föreställning som kritiserats av bland andra Rose. Hon menar att ”the very idea of speaking to *all* children serves to close off a set of cultural divisions, divisions in which not only children, but we ourselves, are necessarily caught”.³⁹ Genom framställningen av ett du eller ett barn som förväntas stå för alla, osynliggörs skillnader skapade av klass, kön, nationalitet och sexualitet. Därmed kan vi, i betydelsen vuxenvärlden, enligt Rose också tränga bort en upplevelse av såväl social som personlig splittring.

I strävan efter att tilltala ett ”genomsnittsbarn” producerar sexualupplysningsböckerna en normalitetsdiskurs som inte bara berör sexualiteten utan också bland annat familjestrukturer, etnicitet och kön. I Bosse Löthéns *Mamma, pappa och jag* (2004) finns en annan variant av du-tilltalet genom att texten berättas i andra person, vilket är ett ovanligt grepp inom barnlitteraturen.⁴⁰ Boken anger inte vilket kön barnet/berättelsens du har och inte heller Erica Jacobsons illustrationer är entydiga på denna punkt. Samtidigt som *Mamma, pappa och jag* utgör en historia om en specifik familjs uppkomst framstår den som allmängiltig genom berättartekniken och avsaknaden av könsangivelse på du:et. På så vis ska både flickor och pojkar kunna svara på tilltalet och identifiera sig med det skildrade barnet.⁴¹ Illustrationerna förankrar dock informationen i högre grad i en specifik samhällskontext. Liksom i majoriteten av sexualupplysningsböckerna står en vit kärnfamilj i centrum för Löthéns berättelse och familjen framstår som tillhörande medelklassen. Personer med annan hudfärg eller nationalitet förekommer i sexualupplysningslitteraturen huvudsakligen när adoption beskrivs och de får därmed inte representera den normativa, heterosexuella fortplantningen utan sammankopplas med alternativa tillkomstberättelser.

Flera tidiga skolböcker kombinerar emellertid en redogörelse för hur barn blir till i en svensk familj med information om människor i andra länder. Fribergs *Hur du kom till* och Maj-Briht Bergström-Walans *Sex. Samlevnads kunskap för barn i förskolåldern* (1976) är båda uppdelade i två delar, där den första delen tar sin utgångspunkt i en specifik familj och den andra vidgar berättelsen genom att i högre grad öppna den mot samhället och världen. I andra halvan av *Hur du kom till* gestaltas exempelvis en variation mellan och inom olika barngrupper. En bild av sex nakna barn, varav tre har nord-europeiskt och tre östasiatiskt utseende, beledsagas av texten: ”Ser du att kineserna inte är likadana? Alla svenska barn är inte heller riktigt lika.”⁴² Här synliggörs utseendeskilnader mellan olika etniska/nationella grupper, samtidigt som texten betonar att barn med samma etniska ursprung kan se olika ut. På ett likartat vis betonas människosläktets variation i Bergström-Walans *Sex*: ”Vi är alla människor men vi kan se olika ut. Vi kan vara / flickor eller pojkar / unga eller gamla / ljusa eller mörka / korta eller långa / smala eller tjocka.”⁴³ Båda dessa böcker framhäver en gemenskap över kultur-, generations- och nationsgränser, men även individuella skillnader vilket skapar en större mångfald. Dock ifrågasätts inte den vita kärnfamiljens status som norm. Uppdelningen av berättelsen i två delar snarare bekräftar normen genom att denna typ av familj placeras först och fortsatt får exemplifiera det vanliga. I Fribergs bok är det också först i kontrasten mellan olika etniska och nationella grupper som den vita kärnfamiljen kodas som specifikt svensk eller nordisk.

Om den etniska variationen är liten i undersökningsmaterialet finns en större mångfald av familjeformer. Eddie Summanens *Familjeboken* (2008) respektive Goldbergs

och la Cour Mosegaards *Slottet med de många rummen* struktureras till exempel som en förteckning över sexualiteter, fortplantningsmetoder och familjekonstellationer. Andra berättelser tar sin utgångspunkt i en familj som avviker från kärnfamiljsmallen. Annette Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa* (1999) beskriver två homosexuella par som har skaffat gemensamma barn, medan Ann-Katrine Engströms *Mamman och fröet* (2013) och Petra Nilssons *Ebbe och ägget* (2014) utgår från ensamstående mödrar som får barn med hjälp av spermadonatorer. *Mamman och fröet* ifrågasätter på samma gång föräldraskapets som biologiskt grundat genom att kvinnan benämns som mamma innan hon får barn. Även flera verk som tar sin utgångspunkt i en heterosexuell kärnfamiljs berättelse poängterar att familjer kan se ut på skilda vis och problematiserar det biologiska föräldraskapets primat. I exempelvis Claëssons *Ett, tu, tre* och Vestins *Mummel* från tidigt 1970-tal visas fotografier på hur olika familjekonstellationer kan se ut och såväl ensamstående föräldrar som kollektivboende beskrivs. Framställningen av biologiskt föräldraskap i *Mummel* är tämligen osentimental: ”När spermien har befruktat ägget, behövs mannen inte längre. [...] När barnet har kommit ut ur kvinnans mage, behövs inte kvinnan längre. Vem som helst kan ta hand om barnet och tycka om det.”⁴⁴ Trots att Vestins bok strävar efter att relativisera kärnfamiljsidealet, får läsaren följa ett heterosexuellt pars väg mot föräldraskapet. På ett liknande vis behandlas homosexuella familjer och fortplantning, med undantag för den ovan nämnda *Familjeboken*, alltid först i sexualupplysningslitteratur som presenterar olika familjeformer.

Att heterosexuellt föräldraskap står i centrum i undersökningsmaterialet som helhet är inte överraskande i sig. Synen på homosexualitet har förändrats markant under de senaste femtio åren och det är först mot slutet av 1990-talet som homosexuella familjer börjar uppträda i svensk barnlitteratur.⁴⁵ Mer anmärkningsvärd är den familjestruktur som tycks utgöra förutsättningen för sexualupplysningsdiskursen och som även återfinns i framställningar av homosexuellt föräldraskap, adoption eller alternativa fortplantningsmetoder: tvåsamheten och föräldrarna som håller ihop hela livet (eller i varje fall till berättelsens slut).⁴⁶ Ingen av de undersökta böckerna förlägger huvudhandlingen till en familj, där den ena föräldern har lämnat den andra eller lever tillsammans med en ny partner. Ensamstående föräldrar ges bara en framträdande roll i de två böcker som beskriver kvinnor som skaffar barn på egen hand genom spermadonation. Även då föräldrarna består av homosexuella par, som i *Malins mamma gifter sig med Lisa*, beskrivs tvåsamhet och ett stabilt familjeliv som det mest eftersträvsvärda.⁴⁷ Tvåsamheten är fortfarande, trots att ensamstående föräldrar i dag är en självklarhet i såväl samhälle som barnlitteratur, norm i sexualupplysningslitteraturen för yngre barn.

Judith Halberstam beskriver i *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Sub-*

cultural Lives (2005) hur ett heteronormativt tänkande präglar vår samtida syn på utveckling och åldrande. Att bilda familj utifrån en specifik kärnfamiljmall är, menar hon, en central aspekt av övergången mellan barn och vuxen och en del av definitionen av mognad.⁴⁸ I flera av sexualupplysningsböckerna sammankopplas vuxenblivandet just med att barnet i sin tur skaffar barn, varigenom den heterosexuella familjen reproducerar sig själv. Jan Cornells och Rune Petterssons text i *Så blev du till* framhåller hur cirkeln sluts: ”I många år behöver du dina föräldrar eller någon annan som tar hand om dig så att du får mat och hjälp med allting. När du växer upp lär du dig undan för undan att mer och mer klara dig själv och så småningom blir du stor och då får du nog egna barn att ta hand om.”⁴⁹ Likt föräldrarna ska det du som interpelleras träda in i heterosexualitetens livslopp, bilda familj och skaffa barn. Att påstå att barnläsaren betingas till heterosexualitet genom denna eller liknande texter vore dock att dra analysen alltför långt. Som David Rudd poängterat skapas barnet som subjekt genom en mångfald av diskurser och inte genom tilltalet i en enskild text eller ens barnlitteraturen som helhet.⁵⁰ Samtidigt finns en stark narrativ kraft i sexualupplysningslitteraturens du-tilltal, där en kontinuerlig upprepning av den heterosexuella familjestrukturen framstår som både naturlig och närmast oundviklig.

Livet ur spermieperspektiv?

Berättelsen om hur barn blir till är en berättelse om könsskillnad: för att skapa ett barn behövs ett ägg från en kvinna och en spermie från en man. Redan i inledningen i många av sexualupplysningsböckerna etableras föreställningen att det finns två tydligt avgränsade, biologiskt definierade kön. I Birgitta Åkessons lärobok *Flicka och pojke* (1978) förklaras att: ”Vi är av olika kön. En del är pojkar. En del är flickor. Det som skiljer en pojke från en flicka är köns-organen.”⁵¹ Michael Alonzos *Snoppar och snippor. Om skillnaden mellan pojkar och flickor* (2011) signalerar i titeln att det är just skillnaderna som ska demonstreras och berättelsen framhäver såväl kulturella som biologiska skillnader, ända in på skelettnivå. Dessa olikheter kopplas inte sällan till en lika självklar begärstruktur, där kvinnan och mannen åtrår och kompletterar varandra. ”Deras kroppar passar ihop som två pusselbitar”, menar Malcolm och Meryl Doney med en karakteristisk formulering i *Så blev du till*.⁵² Beskrivningen av hur ett barn blir till formulerar i dessa texter en heterosexuell matris, för att använda Judith Butlers begrepp, där kön, genus och heterosexualitet förutsätter varandra.⁵³ Även om biologiska skillnader och heterosexualitet vanligen utgör fortplantningens fundament i sexualupplysningsdiskursen, ges de olika vikt i konstruktionen av manligt och kvinnligt. Den till synes vetenskapliga och neutrala berättelsen om spermies och äggets möte blir således en av de tydligaste skådeplatserna för hur inte bara barn utan även kön blir till.

Flera feministiska forskare har undersökt vetenskapliga framställningar av befruktning och kommit till slutsatsen att de ofta reproducerar stereotypa kulturella föreställningar om manlig aktivitet och kvinnlig passivitet. Det kan handla om att mannens biologi och roll i fortplantningen ges företräde, att spermien skildras som den drivande i befruktningen eller att de kvinnliga organen beskrivs mer kortfattat eller negativt.⁵⁴ Lisa Jean Moore har i en undersökning av engelskspråkig sexualupplysningslitteratur för barn funnit ett likartat mönster under perioden 1952–2001. Hon menar att barnböckerna ger uttryck för en konservativ syn på familj och sexualitet, där spermien görs till fortplantningens hjälte: ”By depicting sperm as knights in shining armor, or as football stars or other athletic heroes, while simultaneously characterizing sperm cells as actual men and good husbands and fathers, children’s books instruct children in what it means to be a good man.”⁵⁵ Ägget däremot beskrivs i stilla väntan eller som spermimens belöning i slutet av en farofylld resa. I enstaka fall nämns det över huvud taget inte, vilket än tydligare skapar intrycket att det är mannen som har den viktigaste rollen i fortplantningen och att han skapar det nya livet.⁵⁶

Mönstret med aktiva män/spermier och passiva kvinnor/ägg är framträdande även i mitt material och förekommer under hela undersökningsperioden, vilket nedanstående tre exempel från skilda årtionden visar. Liksom i Moores undersökning beskrivs spermien som målinriktad och i rörelse, medan ägget väntar på att bli befruktat. Friberg skriver 1965:

Pappa sände många små sädes-kroppar till ägget. Då blev det kapplopning må du tro! Alla rörde sig fort, fort med svansen. Den piggaste kom först till ägget. Ägget var mjukt. Därför kunde sädes-kroppen komma in. Ägget och sädes-kroppen blev ett *frö*. Det fröet var du.⁵⁷

Doney talar 1989 om spermier i stället för sädeskroppar, men befruktningen följer samma mönster:

Den känslan får mannens penis att pumpa ut sin sperma, som också kallas sädesvätska. I den finns spermier, som nu hamnar inuti kvinnan. Där väntar ägget.

Tusentals spermier skyndar till ägget. Den snabbaste vinner!

Och när den snabbaste spermien och äggets möts, händer något fantastiskt. De smälter ihop, ägget befruktas.⁵⁸

Även i Marie Bosson Rydells beskrivning i *Kråke i mammas mage* (2002) återfinns de aktiva spermier, medan ägget utgör det passiva målet:

Pappan har flera tusen spermier inne i snoppen. De är pyttesmå, så man kan inte se dem. Spermier har en simtävling genom snippan fram till ägget inne i mammas mage och

den som kommer först fram till ägget inne i mammans mage vinner. När segraren kommer fram till ägget börjar den lilla bebisen växa i mammans mage.⁵⁹

Spermierna skyndar och tävlar fram till det stillastående ägget i dessa och många andra exempel. Vägen mot befruktningen skildras ur deras perspektiv, genom att berättelsen följer ”de tappreste” spermiernas färd.⁶⁰ Wiks *Spermie plus ägg är lika med bebis* låter läsaren bokstavligen följa spermiernas resa genom det äventyrliga och farliga landskap som livmodern utgör.

I de ovanstående citaten sker en antropomorffisering av ägg och spermier. De blir individer med önskningar och drivkrafter som går bortom biologiska processer. Denna individualisering och levandegöring är ofta mer uttalad i beskrivningen av spermier än äggen.⁶¹ Det blir inte minst tydligt i illustrationerna, som såväl kan förstärka textens könspolitiska tendens som skapa en mer ambivalent beskrivning av manligt och kvinnligt. Både Wiks *Spermie plus ägg är lika med bebis* och Mervi Lindmans illustrationer till Katarina Janouchs *Så blev jag till* (2004) tecknar ägget som en ansiktslös cirkel, medan spermier ges ögon och munnar. Varken ägget eller spermier i Lindmans tappning är dock könade, även om Janouchs text betonar att det finns både pojk- och flickfrön. Wik ger däremot varje spermie både ett individuellt och ett könat utseende med hjälp av dam- och herrhattar, vilket paradoxalt nog gör könskildringen mer mångtydig. Samtidigt som *Spermie plus ägg är lika med bebis* vidarebeskriver traditionen med aktiva spermier och passiva ägg, undermineras kopplingen mellan aktivitet och manlighet genom att spermier associeras med båda könen.

En motsatt tendens finns i Michael Emberleys illustrationer till Robie H. Harris *Allt du skulle vilja veta om ägg, spermier, barn och familjer* (1999), som riktar sig till något äldre barn och är en av få böcker där ägget har en självständig existens. Gestaltningen av befruktningen inleds med en beskrivning av äggets färd genom äggledaren och hur det glatt ensamt reser vidare ut ur kroppen när det inte dyker upp någon spermie som vill åka med. I denna bok poängteras även att ägget lockar till sig spermien med hjälp av en kemisk vätska, vilket är ytterligare ett sätt att skriva fram äggets aktiva roll i fortplantningen. Samtidigt ges ägget kön och individualitet med hjälp av könsstereotyp läppstift och stora ögon med markerade ögonfransar, medan spermier visserligen också har (osminkade) ögon och munnar men ser i stort sett likadana ut. En association mellan spermier och manlighet skapas emellertid genom att spermieproduktionen i bilden sker med hjälp av maskiner i en fabriksliknande miljö. Äggets omgivning i kontrast är organiska och böljande. Harris och Emberleys bok ifrågasätter således idén om äggets och indirekt kvinnans passivitet, men upprättar på samma gång en skillnad genom de könade illustrationerna av ägget och spermier.

Som ovanstående exempel visar finns en större variation i mitt material än i det

Moore har studerat, trots att undersökningsperioderna överlappar varandra i relativt stor utsträckning. Många böcker reproducerar det mönster med aktiva spermier och passiva ägg som hon och andra har lyft fram, men det finns också verk som i olika utsträckning avviker från det under hela tidsspännat. Grethe Fagerströms och Gunilla Hanssons *Per, Ida & Minimum. En bok om att vara tillsammans* (1978) framställer befruktningen som en mer jämbördig process, vilket också avspeglar jämställdheten i kvinnans och mannens relation i boken. På samma sätt som föräldrarna turas om att redogöra för samlag och befruktning, skiftar fokus mellan ägget och spermien. Pappan berättar:

Här kommer alla mina sädesceller med full fart. Alla vill komma först till äggcellen. Det finns både flick- och pojksädesceller. Och här kommer äggcellen. Nu möts de snart. / Äggcellen släppte bara in en enda sädescell, och vi vet inte om det var en flick- eller en pojkc cell. Sädescellen borrade sej in i äggcellen och de smälte ihop till en ny cell.⁶²

Både spermier och ägget är i rörelse, och deras aktiviteter beskrivs växelvis tills de smälter samman. Här är det inte heller bara spermien som penetrerar det passiva ägget utan ägget släpper in den. Framställningar likt denna som beskriver hur både ägget och spermien aktivt bidrar till processen överensstämmer i högre grad med modern forskning om hur befruktningen går till. Det är dock viktigt att påpeka att beskrivningar av befruktningen som avviker från det etablerade mönstret med aktiva spermier och passiva ägg inte nödvändigtvis är könsneutrala eller per automatik ger en sannare bild. I exempelvis Summanens *Familjeboken* närmast inverteras äggets och spermiers roll i jämförelse med den traditionella framställningen. Äggets aktivitet överdrivs då det sägs att det ”studsar runt” i livmodern, medan spermien passiviserar genom att den tycks simma planlöst och bara ”hamna[r]” i livmodern.⁶³ Denna text placerar därtill, i likhet med flera andra i undersökningsmaterialet, felaktigt befruktningen i livmodern i stället för i en äggladare.

Sexualupplysningsdiskursen reproducerar följaktligen föreställningar om kvinnligt och manligt i äggets och spermiers möte, men också om hur manliga och kvinnliga relationer ser ut i sexuallivet. Flera forskare som analyserat de metaforer som används för att beskriva fortplantning har – ibland i relativt sarkastiska ordalag – konstaterat att relationen inte sällan beskrivs med mänskliga termer och ett romantiskt skimmer. Emily Martin menar till exempel att befruktningen i vetenskapliga beskrivningar ges formen av en hjältesaga med ”egg as damsel in distress, shielded only by her sacred garment; sperm as heroic warrior to the rescue”.⁶⁴ Relationen kan emellertid även beskrivas i mindre romantiska ordalag, som Lisa Campo-Engelstein och Nadia L. Johnson noterat, genom framställningar av hur spermier anfaller eller penetrerar ägget.⁶⁵

Följande två exempel på hur spermiers uppvaktning kan gestaltas utgör närmast

motsatser och illustrerar spännvidden i sexualupplysningsdiskursen för barn. Cory Silverberg beskriver i *Hur görs bebisar? En bok för alla sorters familjer och alla sorters barn* (2014) äggets och spermies möte som en jämbördig kommunikation i en metaforisk framställning av fortplantningen:

När ett ägg och en spermie möts börjar de dansa en speciell dans. Medan de dansar så pratar de med varandra. / Ägget berättar alla berättelser om kroppen som den kommer ifrån. Och spermien berättar alla berättelser om kroppen som den kommer ifrån. / När de dansat klart är de inte två olika saker längre. De har dansat runt och delat så mycket att de har blivit en helt ny sak.⁶⁶

Antropomorfiseringen är framträdande och förekommer även i Fiona Smyths illustrationer, där både ägg och spermie har ögon och mun. De könskodas i bilden av dansen genom att äggets runda form påminner om en kjol sedd ovanifrån, medan spermies stjärt liknar frackskört. Vad som framför allt betonas är dock deras jämställdhet i förhållande till varandra. Om *Hur görs bebisar?* skönmålar befruktningssyftet beskrivs spermies närmande i Claes Neros kapitelbok för äldre barn, *Hur blev jag till?* (2003), i både mer realistiska och brutala ordalag: ”De spermier som når fram ger sig på ägget från alla håll. De bökar och kämpar för att komma in i ägget. Det gör att äggets yttersta lager försvinner. Spermies skalar ägget kan man säga.”⁶⁷ Trots att varken spermies eller ägget framställs som könade i Neros bok, skapar antropomorfiseringen av spermies i kontrast till det passiva ägget och ett för sexualupplysningslitteraturen ovanligt våldsbemängt språk, olustiga undertoner i texten. Medan *Hur görs bebisar?* för tankarna till en romantisk balkväll, väcker befruktningsscenen i *Hur blev jag till?* snarare associationer till ett överfall.

Det mönster av aktivitet och passivitet som formuleras i befruktningsscenerna upprepas inte sällan i beskrivningen av sexualakten. I illustrationerna placeras mannen vanligen ovanpå kvinnan och det är i stor utsträckning hans rörelser som beskrivs. Trots att flera sexualupplysningsböcker betonar att vuxna inte bara har sex för att skaffa barn beskrivs i stort sett bara vaginal penetration, det vill säga en form av sexualitet som kan resultera i befruktning.⁶⁸ Som ett resultat framstår mannen, i likhet med spermien, som den aktiva och centrala i sexuallivet. Framställningen av samlaget i Dan Höjers *Kan man beställa en bror?* (1997) är karakteristisk:

Men för att det ska bli barn måste mannen stoppa in sin snopp i kvinnans springa, och dessutom få utlösning där. [...]

Men om en spermie träffar ett ägg och tränger sig igenom skalet på ägget, då blir kvinnan befruktad, och då kan man säga att man är med barn.⁶⁹

Mannens penetration och utlösning framställs som de centrala momenten. Därefter går framställningen vanligen, som i Höjers text, över till att beskriva spermiernas färd inuti kvinnokroppen. På så vis osynliggörs kvinnans reaktioner och njutning. Hennes kropp blir lika passiv som ägget och de blir befruktade, snarare än att utgöra aktiva deltagare i sexualakten.

Även bland samlagsbeskrivningarna finns dock en variation i materialet och ett fåtal böcker gestaltar aktiva och njutande kvinnor. Kåbergs illustration i Summanens *Familjeboken* placerar exempelvis kvinnan på topp. Texten är en av få som inte primärt definierar samlaget som mannens penetration av kvinnan: ”Mannens snopp kramas om av kvinnans snippa.”⁷⁰ *Familjeboken* inverterar därmed de traditionella positionerna på samma sätt som i beskrivningen av befruktningen. Generellt sett är det annars sexualupplysningsböckerna från 1960- och 1970-talet som tenderar att beskriva samlaget mer utförligt och som en konsekvens redogör de oftare för den kvinnliga upphetsningens uttryck. Åkessons *Flicka och pojke* är ett exempel: ”När en man och kvinna kramas kan mannens penis bli styv och kvinnans slida bli fuktig.”⁷¹ Flera böcker nämner att slidan blir våt, men beskrivningar av kvinnlig orgasm eller information om klitoris förekommer sällan.⁷² Möjligen har man ansett det överflödigt eller olämpligt att nämna kvinnlig orgasm, eftersom den inte är nödvändig för att kvinnan ska bli med barn och samlagsskildringen skulle bli för detaljerad. Som Campo-Engelstein och Johnson påpekat är dock inte heller kunskap om att slidan blir fuktig nödvändig för att förstå befruktningen. De menar att informationen förstärker det androcentriska perspektivet genom att slidans fuktighet främst förklaras med att den ska underlätta mannens penetration snarare än som en följd av kvinnans upphetsning.⁷³ Konsekvensen blir en begränsad och skev framställning av sexuallivet, där kvinnans upplevelse av samlaget framstår som sekundär eller där hon inte verkar ha någon sexualitet.

Sammankopplingen mellan kvinnor/ägg och passivitet respektive män/spermier och aktivitet är framträdande under hela undersökningsperioden. Parallellt finns också böcker som avviker från detta mönster, men dessa varierar i högre grad och formuleras utifrån olika idéhistoriska kontexter. Flera av böckerna från 1970-talet utgår exempelvis från ett jämställdhetstänkande. De biologiska skillnaderna framstår som självklara i sexualupplysningsdiskursen, men såväl kvinnans och mannens roll i samhället som familjebegreppet är under omvandling. I *Filip frågor* uttrycker fadern en önskan om att få vara föräldraledig, medan *Per, Ida & Minimum* gestaltar ett föräldrapar som delar på hemarbetet. Framställningen av sexuallivet i den senare boken betonar också bådas aktivitet och njutning. Böckerna från början av 2000-talet utgår däremot oftare från ett konstruktivistiskt eller queerteoretiskt ramverk och ifrågasätter mer generellt ett binärt och heteronormativt tankesätt. Såväl Summanens *Familjeboken* som Silverbergs *Hur görs bebisar?* öppnar på olika sätt för förekomsten av flera typer av befruktnings-

tekniker och icke heterosexuella familjekonstellationer. I framställningen av fortplantningen är det föreningen av ägg och spermier som benämns som det centrala. Dessa beskrivs delvis fristående från de könade kroppar som de kommer ifrån, och det heterosexuella samlaget utgör enbart en av metoderna för att sammanföra dem.

Nya fortplantningsberättelser

Vetenskapliga landvinningar och förändrad lagstiftning har möjliggjort alternativa fortplantningsberättelser och bidragit till att synliggöra en större variation av familjeformer i sexualupplysningslitteraturen. I Sverige blev in vitro-fertilisering (provrörsbefruktning) möjlig i början av 1980-talet och det första barnet som kom till på detta sätt föddes 1982. Den tidigaste boken i materialet som nämner assisterad befruktning är Höjers *Kan man beställa en bror?* från 1997. I denna och flera andra böcker beskrivs den assisterade befruktningen enbart inom en heterosexuell kontext, möjligen på grund av att homosexuella par inte juridiskt fick tillgång till insemination på sjukhus förrän 2005. De nya metoderna var till en början begränsade till gifta par eller en man och en kvinna som levde under äktenskapliga förhållanden.⁷⁴ Trots detta kom den första boken som beskriver hur homosexuella par får barn via en privat insemination redan 1999 med Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa*.⁷⁵ Därefter sker en successiv ökning i antalet böcker som tar upp olika former av assisterad befruktning. Under 2000-talets första decennium nämner sex av tio verk fenomenet, medan fyra av fem böcker som gavs ut mellan 2010 och 2014 behandlar det. Några av dessa är specialböcker om samkönade par eller ensamstående mödrar som enbart skildrar assisterad befruktning utan att också nämna heterosexuella samlag. Därigenom sker en förnyelse eller i varje fall uppdatering av sexualupplysningsgenren, vilket även möjliggör formuleringen av annorlunda berättelser om kroppar, kön och sexualitet.

Majoriteten av sexualupplysningslitteraturen under 1990- och 2000-talet som behandlar ämnet gör det primärt i ett heterosexuellt sammanhang. Detsamma gäller gestaltningen av adoption i materialet under hela undersökningsperioden.⁷⁶ I exempelvis Höjers ovannämnda bok och Janouchs *Så blev jag till* från 2004 talas konsekvent om en mamma och en pappa, och illustrationerna skildrar heterosexuella familjer. Assisterad befruktning blir i dessa böcker en metod som läggs till den traditionella berättelsen om hur barn blir till utan att den förändras på något genomgripande sätt. I enstaka fall verkar dock motivet med assisterad befruktning snarast resultera i att det heteronormativa inslaget i sexualupplysningsdiskursen förstärks. Exempelvis Sofia Sunneruds och Gunilla Sydsjös *Ägg + spermie = bäbis* (2006) använder en komplementär retorik, där könens olikheter ligger till grund för deras attraktion: ”En kvinnas kropp ser inte likadan ut som en mans kropp och skillnaderna gör att kvinnor och män dras till

varandra.”⁷⁷ Här framstår det som om gränsen mellan könen måste bevakas än hårdare, när den ”naturliga” fortplantningen är åsidosatt.

De tre böckerna som enbart beskriver homosexuella eller ensamstående kvinnor som skaffar barn får till viss del en annorlunda utformning. Till skillnad från sexualupplysningslitteratur som fokuserar på heterosexualitet innehåller de ingen information om könsorgan, kroppar eller samlag, medan ägg och spermier nämns i mer begränsad utsträckning. I Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa* berättar modern för Malin att flickans pappa gav henne frön i en burk som partnern Lisa hjälpte henne att inseminera. Bokens huvudfokus ligger emellertid på mammas och Lisas giftermål, tio år innan det blev möjligt för homosexuella att gifta sig i Sverige. Engströms *Mamman och fröet* från 2013 och Nilssons *Ebbe och ägget* från 2014 föregriper på ett likartat vis den förändrade lagstiftningen om ensamstående kvinnors rätt till insemination som förväntas träda i kraft 2016. *Mamman och fröet* beskriver en kvinna som, när ingen lämplig ”farbror” finns tillgänglig som kan ge henne frön, beslutar sig för att besöka en fjärran fröbutik: ”Mamman åkte tåg och båt och buss och till slut var hon framme. Hon köpte lite frön och sen åkte hon hem och väntade.”⁷⁸ För en vuxen läsare väcker butiken och den långa resan associationer till de svenska kvinnor som besökt spermabanker eller genomgått insemination på kliniker utomlands. *Ebbe och ägget* har ett mer konventionellt anslag och utgår från sexualupplysningslitteraturens urscen: barnet som frågar en gravid moder hur barn blir till. I stället för en redogörelse för hur samlag går till får pojken en berättelse om män som donerar spermier och kvinnor som bläddrar i donatorskataloger till svar.

Motivet med assisterad befruktning framställs i vissa sexualupplysningsböcker som en variant av den heterosexuella fortplantningsberättelsen, medan den i andra ges en mer normkritisk funktion. I Summanens *Familjeboken* beskrivs exempelvis assisterad befruktning före samlag i redogörelsen för olika reproduktionsmetoder och den innehåller ingen självklar koppling mellan fortplantning, familjebildning och heterosexualitet: ”Men det finns en viktig sak att tänka på: det är inte klart som korvspad att ägget och spermien kommer från de som sedan blir ens föräldrar.”⁷⁹ En likartad avbiologisering av föräldraskapet förekommer, som påpekats tidigare, i flera av sexualupplysningsböckerna från 1970-talet, men i *Familjeboken* ägnas betydligt större uppmärksamhet åt föräldra- och familjestrukturer som avviker från den heterosexuella kärnfamiljen. Därigenom fräntas den senare statusen som självskriven norm och blir en familjeform bland andra. I Silverbergs *Hur görs bebisar?* undermineras snarare de biologiska könen. Texten nämner över huvud taget inte män och kvinnor eller könsorgan. I stället delas mänskligheten in i personer som har eller inte har (funktionsdugliga) ägg respektive spermier; en indelning som inte självklart sammanfaller med kategorierna kvinna och man. Därigenom problematiseras samtidigt fortplantningens roll i konstruktionen av

könen. Framställningen av befruktningen renodlas och skalas ner till de minsta beståndsdelarna: ett ägg, en spermie och en livmoder. Boken beskriver inga metoder för hur spermien och ägget kan föras samman utan varje familj uppmanas att själva fylla i hur det gick till för just dem.

De nya fortplantningsberättelserna motiveras vanligen utifrån argumentet att det är viktigt för barns trygghet och identitetsutveckling att veta hur de kommit till och att se sin verklighet gestaltad i litteraturen. Förlaget som givit ut Märith Jonssons *Hur kom jag till? En barn- och föräldrabok om provrörsbefruktning och äggdonation* (2008) konstaterar i baksidestexten: ”Provrörsbefruktning och äggdonation inom området fertilitetsbehandling ger en annorlunda hur-kom-jag-till-berättelse. Det är viktigt att kunna berätta om dessa fantastiska möjligheter i enkla ordalag för sitt barn. Ju tidigare desto bättre. Den självklara informationen lägger grunden för barnets trygghet.”⁸⁰ Ett annat argument är att böckerna ska fostra till tolerans och mångfald, eller som politikern Barbro Westerholm formulerar det på baksidan till *Malins mamma gifter sig med Lisa*:

Den här boken är betydelsefull för att den på ett okonstlat sätt skildrar att familjer kan se olika ut. Det är fullt naturligt att som här växa upp med mamma Siv och hennes fru Lisa. Och att pappa och Niklas kommer till bröllopet. Huvudsaken är att tillvaron präglas av kärlek, trygghet och omtanke och – lite spänning!⁸¹

I båda fallen framhävs sexualupplysningens roll för barnets identitetsutveckling eller relation till samhällsnormer. Det handlar om att normalisera det som tidigare betraktats som avvikande eller annorlunda i syfte att skapa trygghet och acceptans. Därmed betonas samtidigt att barnet är såväl planerat som efterlängtat, trots att det inte nödvändigtvis bär på föräldrarnas gener. Anna Kosztovics *Snippor & snoppar* (2007) nämner även möjligheten att barnen själva skulle kunna uppleva homosexuella känslor: ”Det är likadant med barn. En flicka kan vara kär i en flicka. En pojke kan vara kär i en pojke och en flicka och en pojke kan vara kära i varandra.”⁸² Trots att flera av de alternativa fortplantningsberättelserna motiveras med att de är viktiga för barnets utveckling, är det bara Kosztovics bok som explicit bejakar barnet i en homosexuell identitet.⁸³

Utgångspunkten i barnets upplevelse gör framställningen av assisterad befruktning förenklad och skönmålad. Till skillnad från sexualupplysningslitteratur som enbart behandlar heterosexuella samlag nämns visserligen olika hinder för fortplantningen, men i gengäld framstår den assisterade befruktningen som enkel och problemfri. Jonssons *Hur kom jag till?* är den enda boken där provrörsbefruktningen inte omedelbart är framgångsrik och där de provtagningar, utredningar och behandlingar som vanligen är en förutsättning för assisterad befruktning berörs. Etiska och juridiska frågor aktualiseras i mycket liten utsträckning och donatorerna är i de flesta fall osynliggjorda. I Jonssons text beskrivs den anonyma äggdonatorn som ”den jättesmålla tanten” som vill

hjälpa par som inte kan få barn, medan spermadonatorer i *Slottet med de många rummen* kallas ”män som har skänkt [säd] som presenter för att hjälpa andra att få barn”.⁸⁴ *Ebbe och ägget* ger donatorerna ett något större utrymme än övriga böcker, men deras perspektiv utvecklas inte heller här utan de beskrivs i romantiserade ordalag som ”[f]amiljehjältar för att de hjälper till så att det kan bli familjer”.⁸⁵ Enbart i *Mamman och fröet* framgår att donationen även innebär en ekonomisk transaktion och att den inte alltid är altruistiskt betingad.⁸⁶

Sexualupplysningsböcker om assisterad befruktning vidgar i de flesta fallen fortplantningsberättelsen utanför den närmaste familjekretsen och gör paret beroende av andra för att befruktningen ska komma till stånd. Som Tine Tjørnhøj-Thomsen konstaterar i efterordet till *Slottet med de många rummen* blir berättelsen ”befolkad av läkare, donatorer, experter och medicinsk teknologi och vetenskap”.⁸⁷ Moore menar att det liksom i beskrivningar av heterosexuella samlag finns en tendens att osynliggöra kvinnans och äggets medverkan vid assisterad befruktning. I stället står vetenskapsmän och läkare för det aktiva handlandet.⁸⁸ Även i mitt material ställs läkarna, som huvudsakligen är män, i centrum, men i dessa böcker framstår i högre grad båda föräldrarna som passiva i befruktningen. Lindmans illustration i *Så blev jag till* skildrar en manlig vetenskapsman som ensam arbetar med spermier och ägg i vad som närmast liknar en hembränningsapparat, medan Jonssons mer realistiskt tecknade *Hur kom jag till?* beskriver hur äggen ”fick sova i ett varmt och mysigt skåp på sjukhuset, tillsammans med pappas spermier” för att sedan inplanteras i livmodern av en läkare.⁸⁹ Befruktningen flyttas i dessa böcker samtidigt ut från sovrummets och parets intimsfär in i sjukhusets mer offentliga omgivning. I den sistnämnda berättelsen försöker man motverka det sterila och opersonliga i sjukhusmiljön genom att betona värmeskåpets trevnad.

Skildringar av assisterad befruktning berättar om hur barn blir till, men denna form av sexualupplysning handlar förhållandevis lite om sex. Böcker som fokuserar på heterosexuella samlag beskriver ofta barnet som en produkt av föräldrarnas kärlek till varandra, som i Bosson Rydells *Kråke i mammas mage*: ”När två vuxna människor tycker mycket om varandra kanske de vill ha en liten bebis.”⁹⁰ I berättelser om assisterad befruktning utgår beskrivningen i stället från de blivande föräldrarnas längtan efter ett barn. Jonssons *Hur kom jag till?* framhäver att ”[m]amma och pappa väntade och längtade så enormt efter att vi skulle få en liten bebis”.⁹¹ Gemensamt för majoriteten av de texter som lägger huvudfokus på olika varianter av assisterad befruktning är just att lust och fysisk närhet hamnar i bakgrunden. Om det under 1960-talet ägde rum en sociologisering av sexualiteten, skulle man kunna påstå att det i sexualupplysningslitteratur om assisterad befruktning åter sker en medikalisering av fortplantningen, om än inte en patologisering. Inte minst beskrivningar av hur homosexuella har sex utelämnas helt eller ersätts med en skildring av det relativt kliniska befruktningsmomentet, som i

Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa* och Summanens *Familjeboken*. En bröllopskys i den förra boken och par som håller hand i den sistnämnda är den enda form av intimitet som sammankopplas med den homosexuella kärleken.⁹² Möjligen är villkoret för att kunna skildra samkönade relationer inom barnlitteraturen fortfarande att avvikelser från den heterosexuella normen inte blir alltför påtagliga.

Sexualitetens ordning

Den undersökta litteraturen formulerar vad sexualitet är i en skärningspunkt mellan kön, familjestrukturer, etnicitet och klass. Sexualupplysningsböckerna för barn och unga karakteriseras emellertid specifikt av ett förhållande mellan ålder och sexualitet, där den förväntade läsarens ålder blir bestämmande för vilken kunskap om sexualitet som förmedlas. Innehållet varierar även till viss del över tid, vilket tydligast exemplifieras genom introduktionen av assisterad befruktning mot slutet av 1990-talet. Parallellt sker en ökad uppdelning och specialisering av litteraturen, genom tydligare ålderklassificering och utgivningen av böcker som inriktar sig på särskilda sexualitets- eller familjetyper.

En tydlig skillnad mellan sexualupplysningslitteraturen från 1960- och 1970-talet och senare böcker är att de tidigare tenderar att ge såväl en utförligare som en mer detaljerad bild av sexualiteten. Utöver att beskriva hur barn blir till kan de beröra ämnen som abort, preventivmedel och i enstaka fall impotens och prostitution. Därtill är beskrivningen av samlag i många fall betydligt mer ohöjld. Flera av de äldre böckerna strävar uttryckligen efter att ge en bred bild av sexualiteten. I inledningen till *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton* från 1966 förklarar författarna att det är ”just helhetsupplevelsen av sexualiteten som vi vill förmedla”.⁹³ Vestins *Mummel* från 1970 och Fagerströms *Per, Ida & Minimum* från 1978 sätter in sexualitet och barnafödande i ett större samhälleligt sammanhang, genom att konsumtionssamhällets köphets och bristen på dagisplatser tas upp. Widerberg nämner också frågan om fattigdom och överbefolkning i *Mamma, pappa, barn* från 1967, vilket ger en annan, mer vuxen infallsvinkel på reproduktionen. Vad som framför allt skiljer dessa böcker från nyare litteratur är en öppenhet gentemot barnläsaren som inte tycks behöva skyddas från vare sig information om sexualitet eller vuxenvärlden. Det var en attityd som präglade stora delar av barnlitteraturen under perioden, vilket bland annat kom till uttryck i en ökande produktion av ”allålderslitteratur”.⁹⁴ *Mummel* sägs även enligt baksidestexten kunna läsas för alla från barn i två–tre-årsåldern till vuxna. *Mamma, pappa, barn* respektive Boumans, Santessons och Eklunds *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton* riktar sig till läsare från fem–sex år och uppåt. Som baksidestexten till *Mummel* klargör innebär inte de breda målgrupperna nödvändigtvis att de yngsta barnen förväntas tillgodogöra sig all information i böckerna: ”Om man ska läsa boken för små barn, behöver

man naturligtvis inte presentera hela texten. Man kan berätta om bilderna och ta texten till hjälp.”⁹⁵ Liknande formuleringar återfinns i förorden till *Mamma, pappa, barn* och *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton*. Här finns ändå en uttalad tanke om att samma bok ska kunna fungera för ett brett åldersspann och att sexualitetsskildringen inte behöver censureras, även om olika grupper kan tänkas läsa berättelserna på skilda vis. Det finns inga exempel på en likartad åldersöverskridande ansats i materialet efter 1970-talet.

Parallellt finns under hela undersökningsperioden ålderskategoriserade böcker som mer entydigt etablerar vilken kunskap som är lämplig vid vilken ålder. Det illustreras inte minst när samma författare skriver sexualupplysningsböcker för olika åldrar, vilket till exempel Maj-Briht Bergström-Walan, Peter Mayle, Robie Harris och Katarina Janouch gör. Åldersindelningen kan delvis förklaras av att vissa verk är tänkta att användas i skolan och därför är anpassade efter olika årskullars läroplaner. Även kommersiella faktorer spelar möjligen in. Det kan handla om att marknadsföra en bok mot en specifik målgrupp eller helt enkelt att försöka sälja flera böcker i stället för en. Oavsett vad den bakomliggande drivkraften är, blir effekten en ökad möjlighet att kontrollera vilken information barnen får ta del av via litteraturen och en uppsplittring av sexualiteten i mindre, åldersanpassade beståndsdelar. Indirekt konstrueras även en berättelse om sexualitet med utgångspunkt i ålder: böckerna för de minsta fokuserar på föräldrarnas sexualitet och hur barn blir till, mellanåldersböckerna förskjuter fokus mot barnets egen kropp och den annalkande puberteten, medan böckerna för tonåringar låter ungdomar träda fram som sexuella subjekt.

En åldersanpassning av sexualundervisningens språk och innehåll anser förmodligen de flesta vara både nödvändig och önskvärd. Det intressanta är vilka former anpassningen tar och vad den innebär. Till exempel använder Maria Zetterlund och Britt Sternehäll i *Hur jag blev jag. Proffen funderar kring celler, gener, arv och miljö* (2004) en förhållandevis avancerad vetenskaplig terminologi när de berättar om hur barn skapas utifrån celldelning, kromosomer och arvsanlag. Däremot förklaras aldrig vad samlag är. Texten nämner vidare kloning, men inte assisterad befruktning. Janouchs *Så blev jag till* från 2004 berättar däremot om såväl samlag som assisterad befruktning och olika typer av familjer. Homosexualitet nämns dock inte. Samlaget äger rum under ett täcke i Lindmans illustrationer och medan pojkbebisar gestaltas med snopp har flickbebisar ingenting. I flera av böckerna som publicerats efter millenniumskiftet kan man se en likartad medikalisering av fortplantningen, samtidigt som skildringarna av kropp och samlag blivit vagare och mer outtalade. Rent språkligt har det också skett en förändring sedan 1960- och 1970-talet, då flera böcker använde såväl vetenskapliga som vardagliga och så kallade runda ord för att namnge könsorgan och samlag. Widerberg motiverar detta i *Mamma, pappa, barn* med att hon vill använda de ord barnen själva

brukar. Runda ord förekommer inte i litteraturen från 2000-talet utan texterna använder framför allt de barnanpassade snippa och snopp.

Sexualupplysningslitteraturen för de yngsta producerar inte bara föreställningar om kön utan också en skillnad mellan barn och vuxna, genom att sexualiteten nästan uteslutande kopplas till vuxenlivet. Barnet beskrivs i majoriteten av texterna inte som utövare av sexualitet eller föremål för andras begär. Varken förälskelse eller mamma-pappa-barn-lekar förekommer annat än i Janoschs *Mamma, var kommer barnen ifrån?* som parallellt med sexualupplysningen beskriver den första kärleken mellan två förmänskligade djur. Ett fåtal böcker från 1960- och 1970-talet nämner emellertid den njutning barn kan känna då de rör vid könsorganet eller, som i Widerbergs bok, leker sexuella lekar. Dessa referenser sker vanligen i förbigående och i ett försök att förklara vad vuxensexualiteten är eller inte är.

Kosztovics *Snippor och snoppar* står ut i materialet genom att den riktar huvudfokus mot barns upplevelser av kroppslighet och sexualitet. Boken beskriver en förskola som arbetar med temat ”kroppen” och skildrar barn som målar av sina könsorgan, leker doktor och onanerar under vilostunden. Att ämnet inte är okontroversiellt kan dock anas av att den i Libris inte har klassificerats som sexualupplysning för barn, trots att den marknadsförs som just det på utgivarens hemsida.⁹⁶ I stället indexeras den under ”sexualundervisning” för förskolan; en kategori som främst innefattar forskning om sexualundervisning och olika former av handledningar riktade till vuxna. Trots att det i dag är etablerad kunskap att barnet har en sexualitet är denna till största delen osynliggjord i böcker om sexualitet för barn. Restriktionerna runt barns egna sexuella lekar tycks främst gälla sexualupplysningslitteratur för de allra yngsta. Dan Höjers *Lilla snoppboken* (2002) och *Lilla snippaboken* (2004), som båda riktar sig till barn i sju- till tolvårsåldern, diskuterar exempelvis onani relativt utförligt och uppmuntrar barnläsaren att undersöka sin egen kropp, vilket kan jämföras med samma författares *Kan man beställa en bror?* för yngre barn som enbart behandlar vuxnas sexualitet.⁹⁷

Ett annat ämne som är i stort sett frånvarande i materialet är olika former av övergrepp eller begär som riktas mot barn. Sexuellt utnyttjande tas upp i Liller Møllers *Så här gör man barn!* (1992), vars målgrupp är barn mellan sex och nio år. Utöver information om hur barn blir till berättar boken om vad ett barn ska göra om det utsätts för övergrepp och diskuterar vad som är tillåtna och otillåtna beröringar. Den är därtill ovanlig genom att den skildrar en grupp barn som pratar om hur barn blir till, i stället för att en vuxen förklarar fortplantningens mysterier. Möjligen öppnar denna berättarstruktur för en mer mångfacetterad beskrivning av sexuallivet. Framställningen blir mer vindlande och sökande, då den som i *Så här gör man barn!* utformas som ett samtal mellan jämlikar. Samtidigt är det viktigt att påpeka att det finns specialböcker om övergrepp och sexuella hot mot barn, och att ämnena inte nödvändigtvis exklude-

ras från sexualupplysningslitteraturen eftersom de anses vara för svåra eller hemska för åldersgruppen.⁹⁸ Förmodligen är uteslutningen även ett utslag av att beskrivningen av sexualitet i de sistnämnda främst fokuserar på en redogörelse för hur barn blir till. Därmed faller barns egna sexuella upplevelser eller hot mot barn utanför ämnet. Genom exkluderingen av övergrepp från sexualupplysningslitteraturen för yngre barn skapas dock även en tydlig gräns mellan barn- och vuxenliv, där sexualiteten är placerad i vuxenvärlden och den oskuldsfulla barndomen kan bevaras intakt.

Sexualupplysningsböcker för yngre barn berör framför allt sexualitetens positiva och okomplicerade sidor med fokus på reproduktionen. En genomgång av det material som i Libris kategoriserats som ”sexualupplysning” understryker att termen, när det gäller litteratur för yngre barn, huvudsakligen har använts för att beteckna berättelser om hur barn blir till via samlag eller beskrivningar av graviditet och förlossning. Flera av de böcker som skildrar hur barn blir till genom assisterad befruktning klassificeras i stället under andra ämnesord. Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa*, återfinns till exempel under ”barn till homosexuella”, medan Engströms *Mamman och fröet* hittas under ”insemination”. Inte heller innefattas böcker om sexuella övergrepp utan dessa återfinns under just ”sexuella övergrepp”, ”incest” eller ”våldtäkt”. Även om man inte bör dra alltför långtgående slutsatser av en klassificering i en bibliotekskatalog kan man eventuellt ana en normerande tendens, där böcker som fokuserar på aspekter av sexualiteten som bedömts som avvikande, skrämmande eller enbart anses beröra en viss barngrupp, skiljts ut från den ”vanliga” sexualupplysningslitteraturen genom att de ges andra beteckningar. På så vis sker en organisering och uppspaltning av sexualiteten, som möjliggör att icke normativa berättelser om fortplantning och sexualitet enkelt kan hittas – men också väljas bort.

Slutord

Sexualupplysningslitteraturen på svenska mellan 1965 och 2014 uppvisar både kontinuitet och förändring. Grundmönstret i berättelserna är i stor utsträckning detsamma under hela undersökningsperioden och böckerna berättar om människans reproduktion för yngre barn. Inriktningen på fortplantning blir också bestämmande för skildringen av samlag och befruktning, som i många fall är relativt könsstereotyp. Under hela undersökningsperioden finns dock böcker som problematiserar traditionella framställningar av sexualitet, kvinnlighet och manlighet. Det finns även förändringar i sexualupplysningsdiskursen över tid. Medan flera av böckerna från 1960- och 1970-talet öppet och detaljrikt diskuterar det heterosexuella samlivets olika aspekter, uppvisar de nyare en större variation av befruktningsmetoder och familjeformer. Parallellt sker under perioden en tydligare uppdelning av sexualupplysningsböckerna efter mottagarens

ålder och innehåll, där skilda delar av sexuallivet behandlas inom olika genrer. Den tydligare åldersindelningen har resulterat i att sexualupplysningslitteraturen under de senaste decennierna i flera fall har anammat ett mer barnnära eller, med en mer negativ formulering, barnsligare perspektiv.

Utvecklingen kan ses som ett utslag av en ökad kunskap om barnet och en anpassning av innehållet till dess nivå. Informationen fördelas i lagom stora portioner för olika åldrar och presenteras på ett lättfattligt, gärna humoristiskt vis. För att återknyta till Roses teori skulle denna förändring dock även kunna tolkas som en strävan från vuxenvärldens sida att bevara barnets oskuldsfullhet genom att dels i högre grad begränsa vetenskapen om vuxnas sexualliv, dels osynliggöra barnets egen sexualitet. I en tid när information om sexualiteten i alla dess former blivit alltmer spridd och lättillgänglig via löpsedlar, tv och internet skapas kanhända ett ökat behov av att skydda barnet från oönskad kunskap, bland annat genom utövandet av kontroll över och genom läsning. På så vis får sexualupplysningslitteraturen en funktion utöver att informera om hur barn blir till. Den bidrar också till att en gräns mellan en hotande vuxenvärld och en oskuldsfull barndom kan upprätthållas.

NOTER

Tack till Torsten Amundsons fond som genom ekonomiskt bistånd möjliggjort arbetet med denna artikel.

- 1 Sofia Sunnerud (text och ill.) & Gunilla Sydsjö (text), *Ägg + spermie = bäbis*, Linköping 2006, och Jenny Wik, *Spermie plus ägg är lika med bebis*, Göteborg 2011.
- 2 Sören Olsson, Anders Jakobsson & Eva Lindén (ill.), *Håkan Bråkan och bebis-mysteriet*, Stockholm 2004, s. [17]. En mer allvarligt syftande redogörelse för föräldrars ibland kreativa förklaringar till hur barn blir till återfinns i Elise Ottesen-Jensen & Dagmar Lodén (ill.), *Så kom du till*, 4:e rev. uppl., Stockholm 1961, s. 5 ff. Ottesen-Jensen kritiserar föräldrarnas ”lögner” och menar att kunskap om hur barnen har kommit till både gör dem tryggare och skapar ett innerligare band till föräldrarna. Boken innehåller därefter en beskrivning av hur informationen om fortplantning kan förmedlas till barnen på ett lättfattligt och odramatiskt sätt. Ottesen-Jensens skrift utgavs ursprungligen 1945 under titeln *Säg barnet sanningen*.
- 3 Jacqueline Rose, *The Case of Peter Pan. Or the Impossibility of Children's Fiction*, Philadelphia 1993, s. 1–11. Roses bok, ursprungligen publicerad 1984, har fått stort genomslag inom barnlitteraturforskningen, men har också utsatts för kritik. För en mer allmän diskussion och problematisering av hennes teorier, se *Children's Literature Association Quarterly*, 35, 2010:3, som ägnas åt *The Case of Peter Pan*.
- 4 Amy M. McClure, ”Sex, Witchcraft and Diversity. Censorship of Children's Books”, i *Shattering the Looking Glass. Challenge, Risk and Controversy in Children's Literature*, Su-

- san S. Lehr, red., Norwood, Mass. 2008, s. 52 ff.
- 5 Eva Heggstad, ”Regnbågsfamiljer och könsöverskridande barn. Bilderbokens nya invånare”, *Samlaren*, 134, 2013, s. 222–250, här: s. 222, samt [anon.], ”Bok om snippor upprör”, *Gefle Dagblad* 13.09.2011, <http://www.gd.se/gastrikland/gavle/bok-om-snippor-uppror> (17.11.2014), och Jakob Kjellmer, ”Rektor stoppade barnbok om sex”, <http://www.svt.se/kultur/rektor-stoppade-barnbok-om-sex> 02.03.2015 (05.03.2015).
 - 6 Juan Flores, ”Youtube släpper SVT:s snipp- och snoppsång fri för barn”, *Dagens Nyheter* 12.01.2015, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/youtube-slapper-svts-snipp-och-snoppsang-fri-for-barn/> (05.03.2015), och Karl Dalén, ”SVT:s snipp- och snoppsång en världsnighet”, *Dagens Nyheter* 15.01.2015, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/svts-snipp-och-snoppsang-en-varldsnighet/> (05.03.2015).
 - 7 Lars Furuland & Mary Ørvig, *Ord och bilder för barn och ungdom I. Barnlitteraturen. Historik, kommentarer, texturval*, 4:e rev. uppl., Stockholm 1990, s. 331 ff., och Kalle Lind, *Proggiga barnböcker – därför blev vi som vi blev*, Malmö 2010, s. 187–213.
 - 8 Se t.ex. Lena Hammarberg, *En sund själ i en sund kropp. Hälspolitik i Stockholms folkskolor 1880–1930*, diss. Stockholm 2001; Lena Lennerhed, *Sex i folkhemmet. RFSUs tidiga historia*, Hedemora/Uppsala 2002; Maria Bäckman, *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, diss. Stockholm, Stockholm/Göteborg 2003, och Eva Bolander, *Risk och bejakande. Sexualitet och genus i sexualupplysning och sexualundervisning i TV*, diss. Linköping 2009.
 - 9 Åldersbestämningen har i största möjliga mån utgått från angiven målgrupp i t.ex. förord, baksidestexter eller förlags- och biblioteksrekommendationer. Materialet inkluderar både svenska originaltexter och översatt litteratur som utgivits under den angivna perioden. I artikeln undersöks den svenska sexualupplysningsdiskursen, men även de översatta böckerna kan sägas belysa denna genom att de bedömts som intressanta eller lämpliga att publiceras på en svensk bokmarknad, samt i vissa fall har bearbetats för denna. Jag har om möjligt utgått från förstautgåvor, men alla böcker har inte funnits tillgängliga i original vid något svenskt forskningsbibliotek.
 - 10 Lena Lennerhed, *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige under 1960-talet*, diss. Stockholm 1994, s. 89.
 - 11 *Ibid.*, s. 99.
 - 12 Under 1960-talet publicerades enligt Libris fyra sexualupplysningsböcker för yngre barn, varav tre utkom 1965 eller senare och var svenska original. Jag har därför valt att dra gränsen vid 1965 snarare än 1960.
 - 13 Materialet har sökts fram med hjälp av Libris, där jag primärt har sökt på ämnesordet ”sexualupplysning” i kombination med ”barn- och ungdomslitteratur”, samt signumet Vnd som betecknar sexologi. Jag har dessutom gjort kompletterande sökningar utifrån ämnesord som ”homosexuella föräldrar”, ”provörösbefruktning”, ”graviditeter”, ”att få syskon”, ”sexuella övergrepp” m.fl. Jag har dock inte gått igenom all litteratur som dessa sökningar resulterade i, då fr.a. kategorin ”att få syskon” är mycket omfattande. Det primära undersökningsmaterialet förtecknas i bilagan.
 - 14 Lennerhed 2002, s. 13.

- 15 Ibid., s. 19 och 132.
- 16 Jan C. Bouman, Eva Santesson & Brita Eklund, *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton*, Stockholm 1966, s. 8.
- 17 Karin Levander & Gunilla Kvarnström (ill.), *Filip frågar*, Stockholm 1972, baksidan.
- 18 Som Michel Foucault har poängterat har sexualitetens historia på ett likartat vis ofta tecknats som en väg från tystnad och pryderi mot allt större frihet. Jfr Michel Foucault, *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta* (1976), övers. Britta Gröndahl, Göteborg 2004. Samtidigt bör noteras att flera debattörer under 1970-talet mer generellt betonade vikten av öppenhet och verklighetsskildring i barnlitteraturen, och att sexualupplysningslitteraturens sanningssträvan därmed kan ses som en del av denna bredare litterära inriktning. För en beskrivning av periodens barnlitteraturdebatt, se Lena Kåreland, *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige*, Göteborg/Stockholm 2009, s. 63 ff. och 95–126.
- 19 Jfr Lisa Jean Moore, *Sperm Counts. Overcome by Man's Most Precious Fluid*, New York/London 2007, s. 49 ff. och Lissa Paul, "Sex and the Children's Book", *The Lion and the Unicorn*, 29, 2005:2, s. 222–235, här: s. 223 ff.
- 20 Se t.ex. Gunilla Woldes *Totte och Malin* (1973) och Marie Bosson Rydells *Kråke i mammas mage* (2002) för böcker i pedagogiska serier. Maj-Briht Bergström Walans *Sex. Samlevnadskunskap för barn i förskoleåldern* (1976) utgör ett exempel på läromedel för skolbruk.
- 21 I Ottesen-Jensens *Så kom du till*, som kom i nyutgåva i början av 1960-talet, rekommenderas emellertid användningen av djurliknelser. Via beskrivningar av fiskars och andra djurs fortplantning, som barnen förväntas vara bekanta med, leds barnet fram till information om människors samlag. En liknelse som dock fortfarande används i några berättelser är att så frön; t.ex. parallellställs en bild av hur ett barn och en vuxen planterar frön tillsammans, med en beskrivning av hur mannen planterar frön i kvinnan i Lena Katarina Swanbergs *Vi ska få ett syskon* från 1993.
- 22 Jfr Moore 2007, s. 51.
- 23 Som Anna Karlskov Skyggebjerg påpekat är det vanligt att faktalitteratur för barn använder sig av dylika skönlitterära grepp, se Anna Karlskov Skyggebjerg, "Er fagbøger en del af børnelitteraturen?", *Barnboken*, 34, 2011:1, s. 101–113, här: s. 103 ff. Se även Furuland & Ørving 1990, s. 333 ff.
- 24 Wiks bok påminner till viss del om bilderböcker som skildrar graviditeten ur bebisens perspektiv och som därför utesluter information om vad som hände innan barnet blev till, t.ex. Sara Gimbergssons *Uno i mammas mage* (2008) och Regita Domans *I begynnelsen var jag* (2006). Den senare utgör en av få böcker som utgår från en kristen kontext i beskrivningen av barnets tillkomst och betonar Guds närvaro genom att barnet under graviditeten kommunicerar med en ängel, framställd som ett stjärnkuster i livmoderns mörker. Detta kombineras med relativt realistiska illustrationer av ett växande foster.
- 25 Lennerhed 1994, s. 99–111.
- 26 Kåreland 2009; AnnaKarin Kriström, "De gränslösa böckerna". *Allålderslitteratur i Sverige under 1960- och 1970-talen, med studier i Hans Alfredsons och Barbro Lindgrens tidiga för-*

- fattarskap*, diss. Uppsala 2006; Malena Janson, *När bara den bästa TV:n var god nog åt barnen. Om sjuttioalets svenska barnprogram*, Stockholm 2014.
- 27 Även under 1970-talet publiceras en kristen sexualupplysningsbok för yngre barn: Anna-Stina Hansons *Mamma berättar för Jonte* (1975). *Mamma berättar för Jonte* framhäver utöver äktenskapet också dopets betydelse. Till skillnad från i kristen sexualupplysningslitteratur för ungdomar, som t.ex. William W. Orrs *Öppet tal om sex* (1969), nämns emellertid inte vikten av avhållsamhet före äktenskapet. Moore 2007, s. 67 ff., påpekar att kristna sexualupplysningsböcker skiljer sig från övrig sexualupplysningslitteratur genom att de inte antropomorferar spermier i beskrivningen av befruktningen. I mitt material går det inte att urskilja någon sådan tydlig skillnad mellan kristna och andra barnböcker.
- 28 Helene Goldberg, Maruska la Cour Mosegaard & Kirsten Gjerding (ill.), *Slottet med de många rummen. Hur har du kommit till?*, Solna 2008, baksidan.
- 29 Maj Asplund Carlsson, "När Malins mamma gifte sig med Lisa. Om regnbågsfamiljen i bilderboken", i *Dom – och vi. Populärvetenskapliga föreläsningar hållna under Humanistdagarna den 28–29 oktober 2006*, Patrik J. Andersson, red., Göteborg 2006, s. 25–31, och Heggstad 2013. Samma utveckling är även tydlig i t.ex. USA och Storbritannien, se Linda Leonard Lamme, "Literature about Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender People and Their Families", i *Shattering the Looking Glass. Challenge, Risk and Controversy in Children's Literature*, Susan S. Lehr, red., Norwood, Mass. 2008, s. 209–233, Kay Chick, "Fostering an Appreciation for All Kinds of Families. Picturebooks with Gay and Lesbian Themes", *Bookbird*, 46, 2008:1, s. 15–22, och Jane Sunderland & Mark McGlashan, "Stories Featuring Two-Mum and Two-Dad Families", i Jane Sunderland, *Language, Gender and Children's Fiction*, London 2011, s. 142–172.
- 30 Gunilla Friberg, *Hur du kom till*, Stockholm 1965, s. 42.
- 31 Lennerhed 1994, s. 200–211, citat s. 204.
- 32 Ibid., s. 111.
- 33 Lennart Nilsson (ill.), Jan Cornell & Rune Pettersson, *Så blev du till. En fotoberättelse*, Stockholm 1975, s. 4. Du-tilltalet i denna bok blir närmast kusligt när författarna beskriver du:ets fostertillvaro, illustrerad med Nilssons välkända foton som bl.a. avbildar aborterade foster. Se Solveig Jülich, "Lennart Nilssons tidiga fosterfotografier. Från abortdebatt till sexualundervisning", i *In på bara huden. Medicinhistoriska studier tillägnade Karin Johansson*, Torbjörn Gustafsson Chorell & Maja Bondestam, red., Nora 2010, s. 173–214.
- 34 Eddie Summanen & C. Kåberg (ill.), *Familjeboken*, Stockholm 2008, s. [29].
- 35 Bouman, Santesson & Eklund 1966, s. 18.
- 36 Ibid., s. 43 f.
- 37 Malcolm Doney, Meryl Doney, Nick Butterworth (ill.) & Mick Inkpen (ill.), *Så blev du till*, övers. Anne-Charlotte Fritzon, Stockholm 1989, s. [32].
- 38 Louis Althusser, "Ideologi och ideologiska statsapparater. (Noter till en undersökning)" (1969), i *Filosofi från proletär klasståndpunkt*, Göran Therborn, red., övers. Ewa Rappe & Gunnar Sandin, Lund 1976, särsk. s. 141 ff.
- 39 Rose 1993, s. 7.
- 40 Maria Nikolajeva konstaterar att andrapersonsberättelser är sällsynta inom barnlitteratur-

- ren. Hon nämner det första kapitlet i A.A. Milnes *Winnie-the-Pooh* (1926) som ett av få exempel på denna berättarteknik. Maria Nikolajeva, *Barnbokens byggklossar*, 2:a rev. uppl., Lund 2004, s. 147 f. Även inom vuxenlitteraturen är denna berättarteknik ovanlig i skönlitteratur, men förekommer oftare inom icke-fiktion som t.ex. guideböcker och självhjälpsböcker. Valet av berättarteknik framhäver att Löthéns bok befinner sig på gränsen mellan skönlitteratur och faktalitteratur.
- 41 Jfr Nina Ljungbergs *Snaskgubben. En bok för alla barn som inte tänker låta sig luras* (2013). Det är en jagberättelse, men huvudpersonen är enligt baksidestexten framställd som könsneutral för att både flickor och pojkar ska kunna identifiera sig med denne. Se även Heggstad 2013, s. 239 ff., om unikakaraktärer i bilderböcker.
- 42 Friberg 1965, s. 46.
- 43 Maj-Briht Bergström-Walan & Ilon Wikland (ill.), *Sex. Samlevnadskunskap för barn i förskolåldern*, Stockholm 1976, s. 22.
- 44 Frances Vestin & Horst Tuuloskorpi (ill.), *Mummel. En ny människa*, Stockholm 1970, s. 5.
- 45 Heggstad 2013, s. 224.
- 46 Jfr Fanny Ambjörnsson & Janne Bromseth, ”När du gifter dig och får barn. Om ålder, heteronormativitet och genus”, i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Fanny Ambjörnsson & Maria Jönsson, red., Göteborg/Stockholm 2010, s. 204–231, som beskriver hur tvåsamhet och barn utgör viktiga beståndsdelar i ett heteronormativt livsmanus som såväl hetero- som homosexuella måste förhålla sig till.
- 47 Heggstad 2013, s. 228 och 245 f. och Asplund Carlsson 2006, s. 29 f.
- 48 Judith Halberstam, *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York 2005, s. 1–21 och 174 ff. Se även Ambjörnsson & Bromseth 2010, s. 205–215.
- 49 Nilsson, Cornell & Pettersson 1976, s. 30.
- 50 David Rudd, ”Theorising and Theories. The Conditions of Possibility of Children’s Literature”, i *Children’s Literature. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*, 2, Peter Hunt, red., New York/London 2006, s. 356–374, här: s. 359.
- 51 Birgitta Åkesson & Gunilla Kvarnström (ill.), *Flicka och pojke*, Malmö 1978, s. 1.
- 52 Doney et al. 1989, s. [20].
- 53 Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York/London 1990.
- 54 Se t.ex. Emily Martin, ”The Egg and the Sperm. How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male–Female Roles”, *Signs*, 16, 1991:3, s. 485–501; Lisa Campo-Engelstein & Nadia L. Johnson, ”Revisiting ’The Fertilization Fairytale’. An Analysis of Gendered Language Used to Describe Fertilization in Science Textbooks from Middle School to Medical School”, *Culture Studies in Science Education*, 9, 2014:1, s. 201–220, och Moore 2007, s. 45–70. Likartade mönster i beskrivningen av fortplantning kan urskiljas i vetenskaplig litteratur sedan antiken, se Thomas Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass./London 1990.
- 55 Moore 2007, s. 46.
- 56 *Ibid.*, s. 61.

- 57 Friberg 1965, s. 38.
- 58 Doney et al. 1989, s. [20 f.].
- 59 Marie Bosson Rydell & Jessica Lindholm (ill.), *Kråke i mammas mage*, Malmö 2002, s. 24.
- 60 Maria Zetterlund (text) & Britt Sternehäll (text och ill.), *Hur jag blev jag. Proffen funderar kring celler, gener, arv och miljö*, Stockholm 2004, s. 34. Jfr Campo-Engelstein & Johnson 2014, s. 210.
- 61 Jfr Moore 2007, s. 46 och 61 ff.
- 62 Grethe Fagerström (text) & Gunilla Hansson (text och ill.), *Per, Ida & Minimum. En bok om att vara tillsammans*, Gävle 1978, s. 18.
- 63 Summanen & Kåberg 2008, s. [18].
- 64 Martin 1991, s. 491. Se även Moore 2007, s. 52 ff. och Barbara Tomlinson, "Phallic Fables and Spermatic Romance. Disciplinary Crossing and Textual Ridicule", *Configurations*, 3, 1995:2, s. 105–134.
- 65 Campo-Engelstein & Johnson 2014, s. 212.
- 66 Cory Silverberg & Fiona Smyth (ill.), *Hur görs bebisar?*, Linköping 2014, s. [19 f.].
- 67 Claes Nero & Åsa Blomgren (ill.), *Hur blev jag till?*, Stockholm 2003, s. 5.
- 68 Det finns ett fåtal undantag, t.ex. Boumans, Santessons & Eklunds *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton* där oralsex och onani nämns. Denna bok riktar sig emellertid till ett betydligt bredare åldersspann än flertalet av de andra böckerna.
- 69 Dan Höjer & Boel Werner (ill.), *Kan man beställa en bror?*, Stockholm 1997, s. [22 f.].
- 70 Summanen & Kåberg 2008, s. [18].
- 71 Åkesson & Kvarnström 1978, s. 7.
- 72 Jfr Campo-Engelstein & Johnson 2014, s. 208.
- 73 *Ibid.*, s. 208 f.
- 74 Från och med 2003 tilläts även homosexuella par att provas som adoptivföräldrar och 2005 fick lesbiska par tillgång till insemination på sjukhus. I båda fallen gällde att de skulle ha ingått partnerskap, vara registrerade som sambo eller – från 2009 då en könsneutral äktenskapslagstiftning infördes – vara gifta. År 2015 lades även ett lagförslag om att ensamstående kvinnor ska få rätt att insemineras på sjukhus och ensamstående har sedan många år rätt att provas som adoptivförälder.
- 75 Danska Susanne Bösches *Mette bor hos Morten og Erik* (1981) brukar anges som den första barnboken som skildrar ett samkönat par. Ett annat tidigt exempel, som i likhet med Lundborgs *Malins mamma gifter sig med Lisa* beskriver hur ett lesbiskt par får barn, är Lesléa Newmans *Heather Has Two Mommies* (1989). Inseminationsscenen i den sistnämnda har dock tagits bort i senare utgåvor.
- 76 Det har dock kommit böcker utanför sexualupplysningsgenren som beskriver samkönade pars adoption, t.ex. Anette Skåhlbergs *Jösta och Johan* (2010) med uppföljare och Justin Richardsons och Peter Parnells *Välkommen Tango!* (2012). Dessa adoptionshistorier handlar om förmänskligade djur.
- 77 Sunnerud & Sydsjö 2006, s. [9].
- 78 Ann-Katrine Engström, *Mamman och fröet*, Göteborg 2013, s. 21.
- 79 Summanen & Kåberg 2008, s. [11].

- 80 Märit Jonsson, *Hur kom jag till? En barn- och föräldrabok om provrörsbefruktning och äggdonation*, Östersund 2008, baksidan.
- 81 Annette Lundborg & Mimmi Tollerup-Grkovic (ill.), *Malins mamma gifter sig med Lisa*, Stockholm 1999, baksidan. Barbro Westerholm har under många år varit riksdagsledamot för Folkpartiet och i olika sammanhang arbetat för homosexuellas rättigheter.
- 82 Anna Kosztovics & Vera Hagen (ill.), *Snippor & snoppar*, Stockholm 2007, s. 22. Widerbergs *Mamma, pappa, barn* (1967) nämner att ungdomar kan vara förälskade i personer av samma kön.
- 83 Jfr Heggestad 2013, s. 232 f., som noterar samma tendens i bilderböcker som beskriver samkönad kärlek.
- 84 Jonsson 2008, s. [8], och Goldberg, la Cour Mosegaard & Gjerding 2008, s. [14].
- 85 Petra Nilsson & Linn Gustafsson (ill.), *Ebbe och ägget*, Stockholm 2014, s. [18].
- 86 Surrogatmödraskap, som i Sverige utgör en av de mer omdebatterade och otillåtna formerna av assisterad befruktning, förekommer inte i undersökningsmaterialet.
- 87 Tine Tjørnhøj-Thomsen, ”Till de vuxna. Historier om tillblivelse”, i Helene Goldberg et al., *Slottet med de många rummen. Hur har du kommit till?*, Solna 2008, s. [32].
- 88 Moore 2007, s. 64.
- 89 Jonsson 2008, s. [12].
- 90 Bosson Rydell & Lindholm 2003, s. 24.
- 91 Jonsson 2008, s. [5].
- 92 Jfr Sunderland & McGlashan 2011, s. 13–21, som konstaterar att fysisk kontakt mellan samkönade föräldrapar är relativt ovanlig i barnlitteraturen.
- 93 Bouman, Santesson & Eklund 1966, s. 8.
- 94 Kriström 2006 och Kåreland 2009, s. 79 ff.
- 95 Vestin & Tuuloskorpi 1970, baksidan.
- 96 ”Snippor & snoppar”, *RFSU*, <http://www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/Litteraturtips/Litteratur-for-barn/Kroppen/Snippor--Snoppar/> (13.11.2014).
- 97 *Lilla snoppboken* och *Lilla snippaboken* handlar relativt lite om samlag eller hur barn blir till. I stället ligger fokus på kropp, könsorgan och de former sexualiteten tar hos den förväntade åldersgruppen.
- 98 Inger och Lasse Sandbergs *Nej, sa lilla P* (1992) handlar exempelvis om att inte följa med främmande män hem och Nina Ljungbergs *Snaskgubben* från 2013 beskriver ett möte med en blottare, medan Mikael Lundgrens *Den lilla drakflickan* (1991) och Katrin Lauers *Det sorgsna gosedjuret. En bilderbok om sexuellt utnyttjande, som ger utsatta barn mod att bryta tystnaden och visar hur de kan få hjälp* (2011) behandlar sexuella övergrepp. De två sistnämnda har ett uttalat biblioterapeutiskt syfte och är avsedda för barn som blivit utsatta för övergrepp.

BILAGA

SEXUALUPPLYSNINGSBÖCKER FÖR YNGRE BARN 1965–2014

- Alex, Marlee, Benny Alex & Jörgen Vium Olesen, *Du och jag och vår lilla baby*, övers. Tony Guldbrandzén, Stockholm 1981 (Original: *You and Me and Our New Little Baby*, 1981)
- Alonzo, Michael & Lena Forsman, *Snoppar och snippor. Om skillnaden mellan pojkar och flickor*, Stockholm 2011
- Bergström-Walan, Maj-Briht & Ilon Wikland, *Sex. Samlevnadskunskap för barn i förskolåldern*, Stockholm 1976
- Bonhomme, Monique & Johan Verheyen, *Mamma, hur blir en bebis till? En bok för barn som förklarar livets största mysterium*, övers. Marita Palm, Helsingborg 1995 (Original: *Maman, d'ou viennent les bébés? Éducation sexuelle pour les enfants de 5 à 9 ans*, 1992)
- Bosson Rydell, Marie & Jessica Lindholm, *Kråke i mammas mage*, Malmö 2002
- Bouman, Jan C., Eva Santesson & Brita Eklund, *Sexualkunskap för barn mellan sex och sexton*, Stockholm 1966
- Bracken, David & Kjersti Matthis, *Mamma varför...?*, Stockholm 1970
- Clässon, Bent H., Gregers Nielsen & Erik Leenders, *Ett, tu, tre. Sexualupplysning för barn*, övers. Ylva Holm, Stockholm 1974 (Original: *Elle-belle-bolle bogen. Sexorientering for børn*, 1973)
- Cole, Babette, *Mamma lägger ägg!*, övers. Gun-Britt Sundström, Stockholm 1993 (Original: *Mummy Laid an Egg!*, 1993)
- Doney, Malcolm, Meryl Doney, Nick Butterworth & Mick Inkpen, *Så blev du till*, övers. Anne-Charlotte Fritzon, Stockholm 1989 (Original: *Who Made Me?*, 1987)
- Engström, Ann-Katrine, *Mamman och fröet*, Göteborg 2013
- Fagerström, Grethe & Gunilla Hansson, *Per, Ida & Minimum. En bok om att vara tillsammans*, Gävle 1978
- Friberg, Gunilla, *Hur du kom till*, Stockholm 1965
- Goldberg, Helene, Maruska la Cour Mosegaard & Kirsten Gjerding, *Slottet med de många rummen. Hur har du kommit till?*, övers. Hanna Semersen, Solna 2008 (Original: *Slottet med de mange værelser. Hvordan er du blevet til?*, 2008)
- Hanson, Anna-Stina & Angélica Serrano-Punell, *Mamma berättar för Jonte*, Stockholm 1975
- Holm Knudsen, Per, *Så här får man barn*, övers. Sanna Holm, Stockholm 1973 (Original: *Sådan får man et barn*, 1971)
- Härdin, Sonja, *Hur blir det barn? Till dej som undrar, från RFSU*, Stockholm 1973
- Höjer, Dan & Boel Werner, *Kan man beställa en bror?*, Stockholm 1997
- Janosch, *Mamma, var kommer barnen ifrån?*, övers. Ingrid Mjöberg, Stockholm 1993 (Original: *Mutter sag, wer macht die Kinder?*, 1992)
- Janouch, Katerina & Mervi Lindman, *Så blev jag till*, Stockholm 2004
- Jarner, Bo & Astrid Slette, *Nilla får en lilla-syster*, Stockholm 1974 (Original: *Sille får en lille-søster*, 1973)
- Jonsson, Märnit, *Hur kom jag till? En barn- och föräldrabok om provrörsbefruktning och äggdonation*, Östersund 2008

- Kosztovics, Anna & Vera Hagen, *Snippor & snoppar*, Stockholm 2007
- Levander, Karin & Gunilla Kvarnström, *Filip frågor*, Stockholm 1974
- Lundborg, Annette & Mimmi Tollerup-Grkovic, *Malins mamma gifter sig med Lisa*, Stockholm 1999
- Löthén, Bosse & Erica Jacobson, *Mamma, pappa och jag*, Stockholm 2004
- Mayle, Peter & Arthur Robins, *Hur jag blev till. Den nakna sanningen i ord och bild*, övers. Lars Ardelius & Lena Ardelius, Stockholm 1976 (Original: *Where Did I Come From? The Facts of Life without Any Nonsense and with Illustrations*, 1973)
- Møller, Liller, *Så här gör man barn!*, övers. Barbro Lagergren, Stockholm 1992 (Original: *Sådan – får man altså børn!*, 1992)
- Nilsson, Lennart, Jan Cornell & Rune Pettersson, *Så blev du till. En fotoberättelse* (1975), Stockholm 1976
- Nilsson, Lennart & Lena Katarina Swanberg, *Vi ska få ett syskon*, Stockholm 1993
- Nilsson, Petra & Linn Gustafsson, *Ebbe och ägget*, Färjestaden 2014
- Olsson, Sören, Anders Jacobsson & Eva Lindén, *Håkan Bråkan och bebismysteriet*, Stockholm 2004
- Silverberg, Cory & Fiona Smyth, *Hur görs bebisar? En bok för alla sorters familjer och alla sorters barn*, Linköping 2014 (Original: *What Makes a Baby? A Book for Every Kind of Family and Every Kind of Kid*, 2013)
- Summanen, Eddie & C. Kåberg, *Familjeboken*, Stockholm 2008
- Sunnerud, Sofia & Gunilla Sydsjö, *Ägg + spermie = bäbis*, Linköping 2006
- Vestin, Frances & Horst Tuuloskorpi, *Mummel. En ny människa*, Stockholm 1970
- Widerberg, Siv & Mats Andersson, *Mamma, pappa, barn. En bok för barn om kärleks- och sexuallivet* (1967), 2. uppl., Göteborg 1967
- Wik, Jenny, *Spermie plus ägg är lika med bebis*, Göteborg 2011
- Wolde, Gunilla, *Totte och Malin*, Stockholm 1973
- Zetterlund, Maria & Britt Sternehäll, *Hur jag blev jag. Proffen funderar kring celler, gener, arv och miljö*, Stockholm 2004
- Åkesson, Birgitta & Gunilla Kvarnström, *Flicka och pojke*, Malmö 1978

ABSTRACT

Maria Andersson, Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

From the Stork to Sperm Banks. Sex Education Books for Children 1965–2014 (Från stork till spermabank. Sexualupplysningslitteratur för barn 1965–2014)

The aim of this article is to analyze depictions of gender and sexuality in sex education books for young children published in Sweden between 1965 and 2014. After describing the general trends in the publication of sex education literature during the period, the article discusses the narrative address and family structures, gendered descriptions of reproduction, and the introduction of assisted reproductive technologies and non-heterosexual parenting in the studied material.

The majority of the sex education books portray white, two-parent families and focus on heterosexual reproduction. Men and sperm are normally described as more active and important during conception, and the reproductive process is often depicted from the sperm's point of view. At the same time, there are books throughout the period that problematize gender stereotypes in reproduction and, from the late 1990s, heteronormative sexuality.

This article also shows that verbal and visual descriptions of sexual intercourse were more explicit in sex education books from the 1970s, while books from the early 21st century depict a greater variety of families and assisted reproductive technologies. After the 1970s, sex education literature for all ages disappears and the books are more clearly adapted for different age groups.

Keywords: children's literature, Sweden, reproduction, gender, heteronormativity